

Röda skor på kistan

Samspelet mellan mikroriter, trostolkning och livstydning

JAN-OLOF AGGEDAL

Jan-Olof Aggedal är docent i praktisk teologi vid Lunds universitet.

jan-olof.aggedal@svenskakyrkan.se

Någonstans i Sverige sommaren år 2011 står mitt i kyrkogången en citrongul kista med locket öppet. I kistan ligger Karin som fick leva i 42 år. Hennes långa mörka hår flyter ut över kudden, make-upen är lika perfekt som när hon levde. Hennes djupröda klänning utgör en skarp kontrast till det vita täcket. Örhängena, som föreställer små gula citroner, är av plast. Det var dem hon fick av sin tonårsdotter på födelsedagen. På ringfingret bär hon sedan tjugo år sin vigselring. Händerna som vilar fridfullt på magen är knäppta som om hon bad. På kistlockets insida har familjen satt upp fyra bilder. En leende solbrun man, en tonårsflicka med skarpt forskande blick, en fotbollsspelande tolvårig pojke. Den fjärde bilden är en ikon, ömhetens moder, Jesus i sin mor Marias knä. Begravningsgudstjänsten följde Svenska kyrkans ordning. Traditionellt sjunger man psalmen "Blott en dag" men också "Guds kärlek är som stranden" och "De skall gå till den heliga staden". Till ingång spelas "Time to Say Goodbye" och medan vänner bär kistan till graven spelas "Öppna landskap". Som solosång sjunger kantorn "Så skimrande var aldrig havet", men då hon varken kan eller vill sjunga "Jag vill tacka livet som gav mig så mycket" spelas Arja Saijonmas version av denna på CD medan mannen stänger locket på kistan och placerar två röda skor på kistan.¹ När kistan har sänkts i graven skålade

1. Ur den svenska psalmboken sjöng församlingen psalmerna 249, 289 och 172. "Time to

de närvarande i rosévin. I dag vilar Karin på den lantliga kyrkogården. En porträttbild av en leende Karin är blåstrad i den svarta stenen tillsammans med ett kors som kommer fram ur den evigt strålande morgonsolen. På gravstenen, som är täckt av marktegel och en stor oval vattenspegel växer olivträd och citronträd i krukor.²

En vanligt ovanlig begravning i Sverige på 2000-talet. En vanligt ovanlig begravning där människor genomför en handling, som betyder något för dem, inom ramen för den offentliga ritens ram. En handling som blir en del av trostolkningen som hjälper dem att tyda livet.

Mikroriter mellan trostolkning och livstydning

Jag vill i denna artikel, främst utifrån egen forskning och praktiskt arbete med begravningar i över trettio år, men också med hjälp av andras forskning, visa på samspelet mellan mikroriter, trostolkning och livstydning.³ När människor deltar i en makrorit, till exempel en begravningsgudstjänst, och inom denna rits ramar skapar och genomför sina egna mikroriter uppstår ett samspel mellan makro- och mikroriternas trostolkningar vilka kan leda fram till livstolkningar hos dem som deltar.

När jag talar om *mikrorit* definierar jag det som en personlig eller privat rit som genomförs inom makroritens ram. Jag kommer även att kort beröra hur mikroriter växer fram och då kort säga något om påverkanslinjer mellan kultur och religion. Slutligen vill jag även säga något om vad praktisk-teologisk forskning kan bidra med till kyrkornas egna reflektioner.

Flera av de begrepp som jag använt och använder i min forskning definierades i min doktorsavhandling *Griftetalet mellan trostolkning och livstydning: En pastoralteologisk studie*. Ett centralt begrepp är *trostolkning*, vilket definieras som ”den kristna utläggningen av lära och liv, den som prästen formulerar i griftetalet och den som finns formulerad i kyrkohandbokens liturgiska texter”.⁴ Begreppet trostolkning har jag i senare forskning använt för att komma åt och analysera hur trossamfunden i såväl officiella som interna dokument formulerar och tolkar kristen tro. Det kan till exempel handla om kyrkohandböcker, kyrkoordningar och biskopsbrev, men även kyrkomötesbeslut och utbildningsmaterial.

Say Goodbye” av Francesco Sartoni, ”Öppna landskap” av Ulf Lundell, ”Så skimrande var aldrig havet” av Evert Taube samt ”Jag vill tacka livet” av Violeta Parra.

2. Denna och andra exempelberättelser (om inte annat anges) är hämtade från författarens eget forskningsarkiv och Lunds universitets kyrkohistoriska arkiv (LUKA).

3. Artikeln utgörs av min docentföreläsning i praktisk teologi vid teologiska fakulteten, Lunds universitet, den 3 november 2016.

4. Jan-Olof Aggedal, *Griftetalet mellan trostolkning och livstydning: En pastoralteologisk studie*, Lund 2003, 8.

”Med begreppet *livstydning* avses resultatet av den process som utgår från människors livsfrågor och som får sin mening genom *trostolkningen*”.⁵ En grundläggande tanke i min forskning är att det finns ett samspel mellan människors liv och livsfrågor och de trostolkningar som trossamfundet ger uttryck för. Såväl förkunnelsen som riten är genom sin trostolkning ett erbjudande om livstydning, samtidigt som den aldrig blir mer än ett erbjudande om en möjlig livstydning eftersom tydningen först när den tas emot av åhöraren integreras i dennes liv och får en konkret funktion.

Personliga mikroriter

I artikeln ”En necessär i kistan – något om människors och kyrkans trostolkning i väntan på en större undersökning” presenterar jag resultaten av tio djupintervjuer med personer som lagt något utöver de vanliga breven, teckningarna och smyckena i kistan.⁶ Det handlar till exempel om sprit, mobiltelefon, gosedjur, godis och kikare. Rubriken ”En necessär i kistan” är hämtad från ett exempel med Katarina, 23 år gammal, som på sin 44-åriga mammas uppdrag packar mammans necessär och lägger den i kistan. Till denna informant ska jag strax återkomma.

Arkeologisk forskning har lärt oss att så länge människor valt att ta hand om sina döda anhöriga har hon lagt ner föremål i graven: mat, kläder, personliga tillhörigheter eller pengar.⁷ Föremål som hon menar att den döde på ett eller annat sätt kan ha nytta av. De föremål som följer den döde i graven kan antas spegla den dödes och eller den anhöriges syn på livet, döden och livet efter döden; väsentliga delar i en människas livsåskådning vilka framträder genom hennes livstydning.⁸

Under slutet av 1900-talet och början av 2000-talet har riterna kring död och begravning blivit mer personliga och i många fall privata,⁹ vilket även

5. Aggedal, *Griftetalet*, 8.

6. Jan-Olof Aggedal, ”En necessär i kistan – något om människors och kyrkans trostolkning i väntan på en större undersökning”, i Göran Gunner (red.), *På spaning...: Från Svenska kyrkans forskardagar 2005*, Stockholm 2006, 59–75.

7. Se till exempel Jan Eric Sjöberg, ”...inte sorgen men graven’: Vår bild av döden i det förgångna”, i Kristina Söderpalm (red.), *Dödens riter*, Stockholm 1994, 33–42; Louise Hagberg, *När döden gästar: Svenska folkseder och svensk folktro i samband med död och begravning*, Stockholm 1937, 207–218; Philippe Ariès, *Döden: Föreställningar och seder i västerlandet från medeltiden till våra dagar*, Stockholm 1978.

8. Vad en livsåskådning bör innehålla är en ständigt pågående diskussion. För en kort översikt av diskussionen se Aggedal, *Griftetalet*, 33–39, med referenser. I ett livsåskådningssystem brukar man dock i regel finna komponenterna människosyn, samhällssyn, gudsuppfattning, världsbild, verklighetsuppfattning samt historiesyn.

9. Om personliga och privata inslag vid begravning se till exempel Jan-Olof Aggedal, ”Kristen begravning i ett sekulariserat och pluralistiskt samhälle”, i *Begravning*, Uppsala 1998, 27–48; Jan-Olof Aggedal, ”Med fotboll i kistan: Begravningen ett kulturarv under förändring”, i *Växjö stifts hembygdskalender* (2004/2005), 122–134; Tony Walther, *Funerals: And How to*

fått genomslag i vad människor lägger i kistan. Det individuella, det personliga, har blivit viktigt för människor som uttrycker sig i termer av att ”mitt liv har varit mitt, då ska min begravning också vara min”, det vill säga inte en kopia av någon annans. Den officiella riten, makroriten, används för att genomföra mikroriter, privata eller personliga riter. Sådana mikroriter kan inom begravningstjänstens ram till exempel vara att smeka kistan i samband med avskedet, tända ljus i ljusbäraren, smycka och lägga föremål vid och på kistan, själv låsa och stänga kistan. Dessa mikroriter har ofta den dubbla funktionen att personifiera den döde samt att hjälpa de sörjande i sorgprocessen.¹⁰ Andra mikroriter hör samman med de föremål som de anhöriga lägger i kistan vid sitt personliga avsked vid den öppna kistan, ett tillfälle som ofta kallas visning, ibland bisättning. En mera adekvat benämning är personligt avsked.¹¹ I dag sker det personliga avskedet i regel i särskilda visningsrum inom sjukvården eller i begravningsskapell.¹² Andakt kan förekomma. I regel bereds de anhöriga tillfälle att vara ensamma med den döde en längre eller kortare stund, då de kan hålla den dödes hand, smeka kinden, ge en sista kram, säga det som aldrig blev sagt i livet. Det är vid detta tillfälle som anhöriga väljer att placera föremål i kistan. Det är rimligt att anta att personliga avsked betyder och kommer att betyda en hel del för människors sätt att bearbeta sin sorg, att de personliga avskeden kommer att bli fler, då även de som inte hann eller ville komma till dödsbädden tycks önska personliga avsked, och att flera olika personliga avsked kommer att hållas över samma person efterhand som antalet splittrade familjer växer. Vidare är det rimligt att anta att fler och fler kommer att placera privata och eller personliga föremål i kistan. Behovet kan antas växa dels som en konsekvens av individualiseringen, vilket märks inte minst på att fler och fler kläs i egna kläder,¹³ dels som ett sätt att säga tack, förlåt, farväl, vilket inte minst märks på alla de brev som läggs i kistor. ”Visningen”, möjligtvis dödsbädden, är det tillfälle som erbjuds i dag till ett personligt avsked mel-

Improve Them, London 1990.

10. Lars Johan Danbolt visar i sin avhandling hur viktigt människors eget praktiska engagemang i förberedelser och genomförande av anhörigas begravning är för sorgearbetet. Lars Johan Danbolt, *De sorgende og begravelsesriten: En religionspsykologisk studie*, Uppsala 1998. Se även Lars Johan Danbolt, *Den underlige uka: De sorgende og begravelsesriten*, Oslo 2002.

11. Termen ”bisättning” är problematisk eftersom begreppet inte är entydigt och kan avse alla de olika åtgärder som kroppen är med om från det att döden inträffar (till exempel kistläggning, visning samt överföring till lokalen för begravningen) till att kistan överlämnas till begravningssceremoni, kremation eller gravsättning.

12. Hur visning kan gå till och upplevas av begravningssentreprenörer diskuteras i Anna Davidsson Bremborg, *Yrke: begravningssentreprenör: Om utanförskap, döda kroppar, riter och professionalisering*, Lund 2002, 163–172.

13. Denna utveckling och vad den betyder för döda och anhöriga kommer inte att diskuteras i denna artikel.

lan en enskild anhörig och den döde, vilket bland annat hör samman med att seden att låta den döde stå lik i vardagsrummet nästan helt har upphört.¹⁴ När man hade den döde hemma kunde man smyga in till den döde i ensamhet för att tala om livet, säga förlåt och tack, gråta och röra vid den döde, allt det som i dag sker vid visningen och genom de brev som läggs i kistan. Kanske var behovet även mindre av att lägga andra saker i kistan eller att individualisera när man på ett naturligt sätt konfronterades med döden och den döde i hemmiljö.

Syftet med undersökningen om vad som läggs i kistan var att studera begravningsriter utifrån brukarperspektivet, med särskilt fokus på individualiserande och personliga inslag. Min tes var att det som människor lägger i kistan har en djupare innebörd för dem än en kärleksfull handling som man gör för den döde. Det man lägger i kistan speglar i någon mening vad man tänker, tror och hoppas om livet på andra sidan döden eller med andra ord vilken livstydning som handlingen uttrycker eller vilken livsåskådning som man omfattar.

I en tid då individualiserande, privata och personliga inslag i begravningarna tycks växa blir det viktigt att undersöka människors egna motiv och motiveringar till att de såväl inom som utanför makroritens ram genomför mikroriter. Kunskapen om vad dessa människor tänker och känner samt hur de motiverar sitt handlande är svag för att inte säga i långa stycken obefintlig. Nu vet vi lite mer, men mycket mer finns att göra. När jag genomförde min studie visste vi till exempel att det förekom att anhöriga lade brev, teckningar, vinflaskor eller en fullpackad necessär i kistan, men vi visste inte varför. Frågor som då behövde ställas var:

- Vilka motiv har man för att packa en necessär med smink, preventivmedel och mediciner som den döde får med sig i kistan?
- Vilka motiv finns för att lägga sprit, cigaretter, godis och brev i kistan?
- Vad uttrycker detta om den dödes och eller de anhörigas syn på livet efter döden?
- Är det medvetna, genomtänkta och planerade handlingar eller är det spontana handlingar påkomna i situationen?
- Vems är initiativet att lägga något i kistan, den anhöriges eller den dödes?

14. Om denna sed i äldre tid se Hagberg, *När döden gästar*, 219–246. Berättelser om enstaka tillfällen då anhöriga kring millennieskiftet 2000 haft sina döda hemma över natten finns beskrivet bland annat i Aggedal, ”Med fotboll i kistan”.

- Vilken betydelse har till exempel den dödas ålder, livssituation, sjukdomstid och relation till den anhörige som placerade något i kistan?
- Vilken betydelse har den anhöriges ålder och livssituation?
- Finns det en skillnad mellan oväntade dödsfall som olyckor och akut sjukdom och förväntade dödsfall efter en lång tids sjukdom?
- Vilken trostolkning och livstydning framträder och hur samspelar den personliga trostolkningen och livstydningen med den officiella trostolkningen och livstydningen i det trossamfund där begravningen äger rum?

Relationen mellan folkfromheten och den organiserade religionen är ett försummat forskningsområde. I en tid då det inte är självklart med gemensamma kulturella och religiösa referensramar blir det extra viktigt att i ett praktiskt teologiskt perspektiv undersöka samspelet mellan brukarnas fromhet och producenternas fromhet. Frågor behöver ställas som kan ge svar på hur brukarna motiverar sina val, om valen över huvud taget var motiverade före handlingen eller om handlingen var spontan och motiveringen en efterkonstruktion. Finns det en motivering och är den i sådana fall emotionell och/eller rationell? Undersökningar behöver söka svar på om motiveringarna uttrycker något om den dödes och/eller de anhörigas syn på döden, livet efter döden, gudsbild och människosyn. Även i detta fall blir en central fråga vilken trostolkning och livstydning som framträder och hur den personliga trostolkningen och livstydningen samspelar med den officiella trostolkningen i det trossamfund där begravningen äger rum.

En necessär i kistan

Rubriken på studien ”En necessär i kistan” är, som jag tidigare nämnde, hämtat från exemplet Katarina, 23 år gammal, som på sin 44-åriga mammas uppdrag packar mammans necessär och lägger den i kistan.

Katarina berättar att mamman ”var mycket noga med att den innehöll det som hon brukade ha i den; smink, läppstift, vitamintabletter, Alvedon, bindor, preventivmedel, kam, tandborste [...] sådant som man har i necessären”. Dottern ville uppfylla mammans önskan för att ”det var viktigt för henne” och därför blev det också viktigt för dottern.¹⁵ Som praktisk teolog är jag intresserad av hur människor tänker om livet och döden och vilken funktion det som läggs i kistan har. För Katarinas mamma var livet efter döden en kopia av jordelivet. Dottern berättar:

¹⁵. Aggedal, ”En necessär i kistan”, 71–72.

Mamma var levnadsglad [tystnad, tänker]. Fast... jag trodde inte att hon menade det... eller ska jag säga trodde på det... hon var inte religiös... men en gång talade vi om himlen... trodde inte att hon menade allvar. Att... när man dör så kommer man till himlen... att där är det som här fast mycket bättre... ingen sjukdom... inga som är dumma, elaka, ovänner. Hon fantiserade om att hon skulle bo i ett likadant hus som här. Hon skulle laga den bästa av mat man kan tänka sig... för det är möjligt i himlen. Hon skulle få bästa vänner... hon skulle vänta på sina vänner... på mig. Hon skulle gifta sig [fnittrigt skratt] med den stiligaste, snällaste, intelligentaste mannen. Det enda som inte var det samma var människorna, för där finns ju bara de döda.¹⁶

Livet efter döden beskrivs alltså som en kopia av det liv som människan lever på jorden. Skillnaden är att allt är så mycket bättre och att människorna som lever där är döda. Den döda tänkte sig att det himmelska livet är ett materiellt liv där hon ska kunna gifta sig, varför hon behöver sina preventivmedel, sitt smink och annat som finns i necessären. Varken dottern eller hennes döda mamma räknar med någon form av gudomligt väsen. I fallet med necessären är det den dödas önskan och den dödas syn på döden och livet efter detta som styr dottern. Själv är hon nästan lite förlägen över att ha lagt en necessär i kistan, hon tycker att mamma är lite löjlig, men för mamman är necessären en sådan typisk och viktig sak som alltid följt henne på resor och det var även för dottern viktigt att den skulle innehålla allt det som mamman brukade ha i den. Genom att uppfylla önskan blir det personliga avskedet en tid med kvalitet, något högst privat som sker vid det personliga avskedet vid öppen kista och inte i den offentliga begravningsakten.

För några informanter framstår omsorgen om den döda som det viktigaste. Särskilt tydligt blir det när det handlar om barn. Ett tydligt exempel är paret som klädde och kistlade sin åttamånadersbebis. Mamman kände att det var hennes ansvar att barnet skulle få kläder på sig i, vad hon kallar, ”barnens himmel”. Barnens himmel är för henne en plats där många barn lever, har kul tillsammans och leker med alla de saker som föräldrar och syskon skickat med i kistan. Mamman framställer en konkret bild av barnens himmel, en positiv och glad plats, men samtidigt en plats där det inte tycks finnas utrymme för någon gudomlighet: ”De små änglarna skrattar och är glada... barnen kan inte gråta för de är änglar i himlen. Det är jag som gråter för att min Josef inte... för att jag inte kan gosa med honom längre”.¹⁷

16. Aggedal, ”En necessär i kistan”, 71.

17. Aggedal, ”En necessär i kistan”, 68.

I intervjun vågar hon erkänna för sig själv att hon ville gosa med sitt barn, få ta i honom en sista gång. I detta exempel fungerar mikroriten som kvalitetstid, vilken föräldrarna tar vara på och gör till sin när de klär och gosar med barnet samt ger barnet en nalle.¹⁸

Den engelske sociologen Douglas Davies visar i *Quality Places for Quality Time* hur människan söker efter platser och tider som hon kan använda för att förbättra sin hälsa och sitt välbefinnande. Dessa platser och tider kallar Davies för *kvalitetsplatser* respektive *kvalitetstider*.¹⁹ Svenska undersökningar håller för troligt att kyrkobyggnaden tillsammans med naturen för svensken utgör en del av denna kvalitetssfär.²⁰ I samband med begravningsriten är det troligt att det personliga avskedet fungerar som en kvalitetsplats då de anhöriga får kvalitetstid med den döde, en kvalitetstid som kan användas för ett personligt avsked och ett tillfälle att göra den sista tjänsten för sin älskade.

I flera av de undersökta fallen finns en dubbelhet: man både tror och inte tror att de döda lever i ett himmelrike och har nytta av vad man fick med sig i kistan. Denna dubbelhet finns såväl vid jordbegravning som vid kremationsbegravning. Genomgående saknas utrymme för en gudomlig makt i informanternas och de dödas livstydning. Det som beskrivs är en sekulär himmel, som på jorden fast bättre. Kanske är det ett uttryck för ett hopp att allt inte är slut i och med dödsögonblicket och en reaktion på det som Zygmunt Bauman pekar på, att döden under senare decennier ”upphört att vara det *inträde* i en annan fas av varat som den en gång var; döden har reducerats till ett *utträde* rätt och slätt, ett ögonblick av upphörande, ett slut för allt syfte och all planering”.²¹

Spaning begravning

För att undersöka och sammanfatta begravningsriternas förändring under de första tolv åren på 2000-talet har jag utifrån tillgänglig forskning, egen och andras, och med hjälp av begravningsbranschens årsstatistik försökt göra en spaning av vad som händer och har hänt med riter och seder kring begravning i Sverige sedan år 2000. Resultaten publicerades i artikeln ”Spaning begravning”.²²

18. I barnkistorna har kramdjur och gosefilter fått följa med så ofta att kistorna nu är litet bredare än förr, enligt affärsområdeschef Åke Palmgren på Fonus.

19. Douglas Davies, *Quality Places for Quality Time*, Nottingham 1994.

20. Anders Bäckström, Ninna Edgardh Beckman & Per Pettersson, *Religiös förändring i norra Europa: En studie av Sverige – från statskyrka till fri folkkyrka* – slutrapport, Uppsala 2004; Anders Bäckström (red.), *Livsåskådning och kyrkobyggnad: En studie av attityder i Göteborg och Malmö*, Uppsala 1997.

21. Zygmunt Bauman, *Döden och odödligheten i det moderna samhället*, Göteborg 1994, 166.

22. Jan-Olof Aggedal, ”Nya riter och seder kring begravning”, *Svensk Kyrkotidning* 108

Fram träder en tydlig bild av att begravningar i Sverige har gått från att ha varit en kollektiv rit till att bli en personlig rit. Egna lösningar på hur den döde och de anhöriga vill gestalta begravningen ökar för varje år. Kreativiteten är hög och nya riter skapas.

Inom den officiella ritens ram skapar människor mikroriter i allt högre grad. Jag tror att människor i alla tider inom den officiella riten och vid sidan av den officiella riten skapat mikroriter och inte minst tolkat riten på sitt eget sätt. Det som händer nu är att det sker öppnare, att människor ställer krav på att deras mikroriter, deras önsknings, deras tolkningar, deras sätt att gestalta något verkligen ska få ske inom den officiella ritens ram. Det kollektiva, symboliserat och manifesterat av trossamfundens officiella gudstjänstordningar, ifrågasätts i allt högre grad. Antalet borgerliga begravningar har fördubblats sedan millennieskiftet och utgör i dag drygt tio procent av landets begravningar. I de tre storstadsområdena handlar det om drygt 15 procent och antalet ökar med någon procentenhet varje år. Egentligen är detta inget konstigt i ett mångkulturellt samhälle utan en helt naturlig utveckling. Vad som dock är oroväckande för de kristna trossamfunden är att fler och fler kyrkotillhöriga väljer borgerlig begravning för att de vill utforma begravningsakten utan påverkan av en officiell makrorit som måste följas.

Sverige är det land i världen där tiden mellan dödsfall och gravsättning eller kremation är längst i världen. Bara sedan millennieskiftet har tiden ökat med en vecka. Den 1 maj 2012 trädde en ny bestämmelse i begravningslagen i kraft som innebär att den maximala tiden mellan dödsfall och gravsättning eller kremation halveras från två månader till en månad. Varannan begravning i Stockholm riskerade att bli olaglig. Så blev det inte, även om flera hundra personer fick dispens under första året. I en studie genomförd 2012 undersökte jag orsakerna till att tiden mellan dödsfall och begravning i Svenska kyrkan översteg två veckor och kunde då konstatera att i 60 procent av fallen hörde fördröjningen samman med att de anhöriga inte hittade tider då det var lämpligt för alla i den nära kretsen att ha begravningsgudstjänst. Orsakerna till de långa väntetiderna hör samman med att döden inte får oss att stanna upp. Om mamma dör kan barnen komma in på begravningsbyrån och slå upp sina agendor, diskutera och fundera på hur de först ska hinna med skidsemestern eller konferensen innan de har tid att begrava mamma. Det mest extrema exemplet i mitt forskningsmaterial är nog sonen som undrade om man kunde "fixa" begravningen av mamma på tisdag klockan halv tolv, för då hade han en lucka i kalendern, innan han

(2012), 192–194.

skulle ha ett möte klockan två. Repliken till systemen var underbar: ”Jag hinner med akten men hoppar över minnesstunden”.

I 20 procent av fallen hörde orsaken samman med präst, lokal eller musiker. Det kunde bero på att någon av dem inte hade möjlighet på önskad dag och tid. Önskar man begravning fredag klockan tolv i Den himmelska fridens kapell med pastor Jansson och helst också med organisten Dur och Moll kan det gå många veckor innan det är möjligt att genomföra en begravningstjänst. Om de anhöriga däremot nöjer sig med en eller några av variabelerna finns det i regel flera tider att välja mellan. Många begravningsbyråer är småföretagare med inga eller få anställda, vilket innebar att begravningsbyrån i cirka tio procent av fallen inte kunde på önskad tid. De sista tio procenten berodde på andra orsaker som exempelvis väntan på rättsmedicinsk undersökning, dödsfall i utlandet eller sjukvårdsmyndigheternas slarv med att inte omedelbart skriva ut dödsattest eller en kombination av olika faktorer hos anhöriga, begravningsbyråer, kyrkogårdsmyndighet eller kyrka.

Framväxten av mikroriter

Nu något om framväxten av mikroriter och några av de påverkansfaktorer som kan ligga bakom mikroriternas framväxt.

Året är 1820. Snön ligger vackert vit över gravarna på Värmdö kyrkogård, strax ska julottan börja, ännu dröjer sig äldsta dottern till den under året döde prostens Carl Petter Blomberg kvar vid hans grav. Hon hade som barn ofta hört sin far berätta om tiden som legationspredikant i Konstantinopel och om hans resor genom Europa. Nu var hon vuxen, gift med major C. F. von Schewen på Sunds herrgård och hörde alltså till ortens socialt ledande skikt. Försiktigt tar hon fram ett ljus och en lykta, tänder ljuset intill den nyuppsatta gravstenen, innan hon under ringningen smyger in till sin plats i herrskapsbänken. År 1910 omnämner Aftonbladet, att det på Värmdö i Stockholms skärgård fanns en gammal sed att vid julottan tända ljus i lyktor, vilka placerades på gravarna.²³

Så sprider sig en sed som i dag är mer regel än undantag. Sed kan definieras som ”en aktivitet som sker med sådan regelbundenhet att den ses som förväntat beteende eller en del av det sociala protokollet”.²⁴

23. Författarens berättelse efter fakta hos Mats Rehnberg, *Ljusen på gravarna och andra ljusseder: Nya traditioner under 1900-talet*, Stockholm 1965, 95–98. Se även Hagberg, *När döden gästar*, 650–661.

24. Thomas A. Green, *Folklore: An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music and Art*, vol.

I äldre tid var det vanligt att adelsfamiljer och prästfamiljer gjorde något som andra tog efter. Påverkanslinjen var tydlig. I dag är det annorlunda. Påverkanslinjerna är mer komplexa. Generellt brukar ritforskare mena att förändringar först sker i större städer. Härifrån sker spridning via massmedia, resor, möten och inte minst genom digitala medier. Den enskilda människan har ofta tagit efter en elit, så är det inte riktigt längre. Förebilder är fortfarande viktiga, men det egna, det personliga eller den egna lilla gruppen är viktigare. Hur påverkanslinjerna än ser ut kan vi konstatera att det ständigt pågår en förnyelseprocess, en traditionsutveckling.

När våra nordiska samhällen, som länge varit präglade av enhetskultur, blir mer och mer präglade av kulturell mångfald uppstår frågan om hur olika kulturer förhåller sig till varandra. Hur påverkar olika kulturer och religioner varandra? Hur ser påverkanslinjerna ut mellan kultur och religion? Något enkelt svar finns inte. Påverkanslinjerna är ett nätverk med många trådar i olika dimensioner, somligt är synligt, annat är osynligt. Somligt är sådant som känns rätt, somligt är ett medvetet beslut.

För att börja förstå vilka påverkanslinjer som finns mellan olika kulturer och religioner måste vi på något sätt definiera vad som menas med kultur. Vi tar hjälp av Birgit Öberg som i *Olika syn på saken – om kulturmöten och kulturella skillnader*, ger bilden av ett kulturträd för att försöka förklara samspelet mellan de olika faktorer som tillsammans utgör en kultur.²⁵ Att välja bilden av ett träd är pedagogiskt; på samma sätt som olika träd, exempelvis palmer eller lönnar, anpassar sig efter jordmån, tillgången på vatten, vind, kyla och värme, formas kulturen efter omgivningens givna förutsättningar. När omgivningens förutsättningar förändras följer kulturen långsamt efter. Vi påverkar vår kultur och vi påverkas av vår kultur. Inom praktisk-teologisk forskning brukar vi mena att det i regel tar tre generationer för en sed, en tradition, ett liturgiskt bruk att förändras. Jag tror att detta gällde före de senaste tjugo årens IT-explosion. Nu går det snabbare, samtidigt som sederna kring livets början, familjebildning och livets slut förändras långsammare. Vid viktiga händelser i livet finns det en trygghet i att göra som tidigare generationer.

Kulturträdet

Det mest synliga på trädet är den vackra kronan med grenar, blad och frukter. Kronan symboliserar det vi kan uppfatta och iakta, det synliga kulturmönstret. I kronan finns till exempel samspelet mellan språk och icke-verbal kommunikation, grupper och hierarkier, sättet att arbeta och fördela arbetet

1, Santa Barbara, CA 1997, 168 (min översättning).

25. Birgit Öberg, *Olika syn på saken – om kulturmöten och kulturella skillnader*, Stockholm 1997, 34–95.

i en grupp, sättet att uppträda i den manliga eller den kvinnliga könsrollen och hur man förhåller sig till tid, revir och natur.²⁶

Det osynliga kulturmönstret ligger väl skyddat i trädets stam bakom ett segt och starkt virke av uppfostran, attityder, värderingar, tabun och uppfattningar om den kontext som vi lever i. Det som finns i det osynliga kulturmönstret har vi ofta svårt att förklara för dem som inte delar samma kultur som vi. Mycket av det som finns här är även osynligt för den som lever i kulturen. Vi är helt enkelt inte medvetna om varför vi tänker, tycker eller agerar på ett visst sätt, vi har det liksom med oss från modersmjölken. Det osynliga kulturmönstret har vi blivit en del av. Det är så man gör. Vi vet vad som är rätt eller fel, vad omgivningen förväntar sig av oss, vad som är tillåtet eller förbjudet och vad man brukar göra i liknande situationer.

Rötterna är djupt rotade och står stadigt i myllan. Är det ett friskt träd sträcker sig rötterna minst lika långt från stammen som kronan. Rötterna är grunden som vi står på. Rötterna är kulturarvet som tidigare generationer gett oss och som vi ger vidare till kommande generationer. Kulturens rötter är de betingelser som format oss. Rötterna bär vår historia, religion, ideologi, demografi och geografi, allt det som ger oss vår tradition. Den tradition som ger oss trygghet i vår identitet som den vi är.

Trädets tre delar utgör den komplexa bilden av vad som påverkar en kultur. Rötterna, den stadiga grunden, som är delvis synlig, delvis osynlig. Inne i stammen gömmer sig det kulturmönster vi lärt in: attityder, värderingar, tabun och erfarenheter. Allt bär upp den synliga kronan, allt vi ser och hör, blickar, gester, riter, seder, allt det som vi uppfattar som självklart i vår egen kultur och som vi uppfattar som annorlunda, kanske konstigt när vi möter andra kulturer.

När man vill studera kulturer och påverkanslinjer kan man göra det på en övergripande samhällsnivå, hur sociala system och värderingar fungerar, eller på en gruppnivå, hur sociala system fungerar i grupper, till exempel i religioner, eller så kan man studera hur individer fungerar. Jag rör mig i min forskning i regel mest på individnivå och har mer och mer börjat inse betydelsen av mikroritens funktion inom makroritens ram.²⁷

Bidrag från praktisk teologisk forskning

Vad kan praktisk-teologisk forskning bidra med till kyrkornas egen reflektion?

26. Här bygger Öberg på Edward Halls ”Map of Culture”. Se Edward T. Hall, *The Silent Language*, Garden City, NY 1959.

27. För definitioner av de olika nivåerna se Jonas Stier, *Kulturmöten: En introduktion till interkulturella studier*, 2:a uppl., Lund 2009, 34–36.

All akademisk teologi kan bidra till teologisk reflektion i det praktiska kyrkliga livet. Praktisk teologi har, enligt min mening, ett särskilt uppdrag att tydligt överrätta forskningsresultat och peka på handlingsmöjligheter för de kristna trossamfundet. När vi studerar ekklesiologi, kyrkans förståelse av sig själv, bidrar vi genom våra resultat till att kyrkan, om hon vill, intellektuellt kan bearbeta sin självförståelse. När vi studerar människors skapande av och genomförande av mikroriter och försöker förstå hur dessa mikroriter hör samman med människors brottande med livsfrågor och hur de tyder sitt liv, bidrar vi genom våra resultat till att kyrkan, om hon vill, kan få mer förståelse för den omvärld och de människor som hon möter och genom makroriter, liturgi och förkunnelse har att formulera trostolkningar för.

När jag antogs till forskarutbildningen på 1990-talet benämndes ämnet kyrko- och samfundsvetenskap,²⁸ där vi enligt beskrivningen skulle studera

kristendomen sådan den möter i kristenhetens kyrkor och samfund och framträder i organisation, gudstjänst- och fromhetsliv, i undervisning och gemenskap, historiskt och i nutid. Särskilt undersöks teologiska motiveringar samt frågor om hur olika kyrkouppfattningar utvecklas och gestaltas under växlande kulturella och samhällsliga betingelser.

Ett funktionellt perspektiv skulle anläggas. När jag disputerade 2003 hade ämnesbeteckningen ändrats till kyrkovetenskap och har nu återtagit sitt klassiska namn praktisk teologi. Hela tiden har kyrkornas liv med dess stora bredd, i historia och nutid, varit forskningsföremål inom ämnet. Mycket bra, intressant och viktig forskning har gjorts utifrån material som speglar den officiella kyrkan i historia och nutid. Detta ska praktisk teologi fortsätta med samtidigt som jag och andra forskare, både de som arbetar med historiskt material och de som arbetar med nutida material, har intresserat oss för det som ligger bakom, bortom, de officiella dokumenten.

Som praktisk teolog vill jag försöka förstå dels samspelet mellan individer, samhälle och kyrka och hur den trostolkning och livsstydnung som där finns interagerar, dels människors livsstydnung och kyrkornas trostolkning bakom de fenomen som vi kartlägger. Därför har jag i min forskning försökt borra lite djupare i samspelet mellan mikroriter, trostolkning och livsstydnung. Det är bland annat detta som jag även fortsättningsvis hoppas ska kunna bidra med i det praktiskt teologiska forskningssamtalet där liturgik, homiletik och kyrkorätt för mig är helt centralt.

28. Om ämnets historia i Lund se Sven-Åke Selander, "Kyrko- och samfundsvetenskap", i Birger Olsson, Göran Bexell & Göran Gustafsson (red.), *Theologicum i Lund: Undervisning och forskning i tusen år*, Lund 2001, 140–149.

Med detta vill jag tacka den teologiska fakulteten för att ni funnit mig värdig som docent och för att jag fått förtroendet som docent i praktisk teologi. ▲

SUMMARY

This article is the author's trial lecture for appointment as Reader in practical theology, held on 3 November 2016. The article is based on the author's own research and practical work with funerals for more than thirty years, but also on secondary research. The article shows the interplay between micro rituals, interpretations of faith, and interpretations of life. The article briefly discusses how micro rituals are established and investigates lines of influence between culture and religion. Furthermore, the article says something about how practical-theological research can contribute to the Church's self-reflection. When people participate in a macro ritual, e.g. a funeral service, and within the framework of this ritual create and conduct their own micro rituals, there is a correlation between the interpretations of the macro and micro rituals that can lead to certain life interpretations among those who participate. The article discusses how people use the funeral ritual to interpret their lives. The official ritual, the macro ritual, is used to perform micro rituals, i.e. private or personal rituals. Such micro rituals may, for example, be used in the framework of the funeral service by placing candles in the candle holder, decorating and putting items beside and on the coffin, as well as closing and locking the coffin. These micro rituals often have the dual function of personalizing the dead as well as helping friends and relatives in their mourning process.